

ИЛКА ПЕТКОВА (Велико Търново)

ЛИЧНОСТ И НАРОД В ПОХВАЛНО СЛОВО ЗА ЕВТИМИЙ ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

В края на XIV в. България изживява тежки дни. Разпокъсана политически и икономически, тя е раздирана и от остри социални противоречия и борба между новите прогресивни, предренесансови тенденции и господстващата феодална идеология. Поставена пред все по-реалната заплаха от турско завоевание, тя изпитва остра нужда от личности с големи ръководни и духовни качества и дарби, които да организират и оглавят българския народ в борбата му за народностно оцеляване. Такава личност в този съдбоносен момент се оказва Евтимий, който решава да се посвети изцяло на тази борба.

Настоящата работа има за цел да очертае неговите заслуги в тази насока и да определи неговото място и значение в историята на нашия народ през последните десетилетия на XIV в. въз основа на сведенията, съдържащи се в творбата на Григорий Цамблак Похвално слово за Евтимий.¹

Както е известно, Евтимий, който се е намирал във Византия, се отказва от възможностите, предоставяни му там, и се завръща в България, за да се постави в нейна служба. При това неговото решение не е импулсивен, моментен акт, плод на случайно хрумване, а резултат от предварителна нагласа, дълбоко осъзната и преосмислена обществена позиция. Защото той напълно съзнателно, както пише Цамблак, става „ТАНННЬ НЕДОУМВЕННЫХ ТАННСТВЪВЪ И СЪПРНЧАСТННЬ СЛАВЫ АП(О)СТОЛЪСЫА ОНОЖ ЖЪРТВЫ С[ВА]ЩЕНННЬ И ОУЧНТЕЛЪ ИСТННЫ“².

Мотивите за неговите действия в случая са схванати правилно от Цамблак, който ясно разбира, че родолюбие и готовност за саможертва са ония мощни фактори, определили поведението на Евтимий и накарали го да поеме тежкия кръст на народен водач и борец за народно единство в най-тежки за България и българския народ дни. Поради това той от-

¹ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов и Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 7 сл; Л. В. Горина. „Похвалное слово Евтимию Терновскому“ Григория Цамблака как исторический источник. — В: Славянские культуры и Балканы. I. М., 1978, с. 340—348.

² П. Русев и др., Похвално слово..., с. 114.

белязва: „Н понеже доволно въ тоужден странѣ время сътвори, многымъ сщщиньмъ дръжащиньмъ его и съ нимъ прѣбывати молашимъ, ѡтъ всѣхъ прѣ-
[Д.]почтено сжднѣ въ чство, и къ тому пакы възвращаетъ сѧ.“³

Но единствено доброто желание на една личност не е достатъчно, за да може тя да изпълни с успех обществената служба, с която се е заела. В това отношение голямо значение имат нейните индивидуални качества, а така също подготовката и опитът, които тя притежава и може да реализира на практика. В този смисъл е необходимо да се подчертае, че Евтимий отговаря напълно на историческите изисквания, тъй като съчетава в себе си качества, които играят съществена роля при изпълняването на поетата от него социална роля.

Григорий Цамблак е характеризирал сполучливо неговата индивидуалност, като при това не се е впуснал в излишни подробности от биографично естество, а е поставил ударението предимно върху ония неговии черти, които обуславят общественото значимост в неговата дейност. Ето защо той подчертава неговите организаторски и ръководни дарби, вкус и влечение към мисловна и духовна дейност още от най-ранна възраст, които се оказват решаващи в процеса на формирането му като обществен, културен и просветен деец. Но у Евтимий, от друга страна, се наблюдават и социално значими черти, образували се в процеса на прякото му и косвено взаимодействие със заобикалящата го среда. Тъй като тези черти се създават постепенно и се проявяват външно само в практическия процес на социално взаимодействие, за да бъдат характеризирани, е наложително да се разгледат ролите, които Евтимий изпълнява в системата на обществения живот.

От голямо значение в това отношение е и социалното му положение като член на богатата фамилия Цамблаковци, което му осигурява условия да развие заложените в него дарби и да намери поле за тяхната изява и приложение. Знатният произход и материалната обезпеченост са ония мощни фактори, които му дават възможност още в детски години да влезе в съприкосновение с културните постижения на своя век и да се запознае с тях обстойно и задълбочено.

Под ръководството на учители и възпитатели като Теодосий той се обогатява и усъвършенствува нравствено и духовно, за да се превърне в истински „органъ д[оу]хоу“⁴. По същите причини той се оказва в състояние да продължи и задълбочи своята идейно-теоретическа подготовка по-нататък в най-големите културни центрове на Византия, Цариград и Атонските манастири.⁵ При това тази подготовка е планомерна и съзнателна, защото цели не само да увеличи знанията на Евтимий, но и да го направи способен за изпълнение на предстоящите му обществени задачи. Поради това думите на Теодосий, отправени към него още по времето, когато Евтимий е негов ученик, „Ты же чадо, мжжай сѧ, и да купнтъ сѧ с[р]ѣдѣ твоѣ... жзамъ бо сподобнши сѧ и гонению ап[о]столскому“⁶, би могло да се тълкуват не само като пророчество за бъдещите му под-

³ П. Русев и др. Похвално слово. . . , с. 160.

⁴ П. Русев, Ив. Гълъбов и др. Цит. съч., с. 147, 161.

⁵ Пак там, с. 138.

⁶ Пак там, с. 142.

визи, но и като насока за по-нататъшната му дейност в полза на обществото.

Казаното дотук позволява да се направи изводът, че Евтимий е напълно способен да се заеме с решаването на важните задачи, които историческият момент поставя. Възможност за това му дават както солидната подготовка, която притежава, така и личните качества, на които е носител.

С тяхното приложение той се заема веднага след завръщането си в България (след смъртта на Иван Александър). Това е свързано най-пряко с обществените функции, които той поема. При това последните не са нещо външно и натрапено за него, а са плод на свободния му избор и се преобразуват във вътрешни процеси на неговата личност, обуславящи хода и смисъла на поведението му. Оттук произтичат голямата ревност, целеустременост и енергия, с които Евтимий пристъпва към изпълнение на своите обществени задължения било като патриарх, просветен и културен деец или като виден политик, както и редицата положителни резултати от неговите усилия.

Като добре подготвен книжовник, талантлив и надарен писател, истински „паче слова исправленіи еѣѣж“⁷, Евтимий се насочва към осъществяването на замислената от него цялостна културно-просветна програма. Създадената от него книжовна школа в манастира „Св. Троица“ решава исторически по своя замисъл и характер задачи. Тя подготвя учители и свещеници, администратори и ревностни борци против ересите, които рушат духовното единство на българския народ в навечерието на турското завоевание. В нея се създават многочислени произведения, които възпитават широките народни маси в дух на горещ патриотизъм и себеотрицание и укрепват в тях ония морални добродетели, които ще ги направят във висша степен устойчиви в предстоящите схватки с поробителите.

В същия смисъл следва да бъде преценено и огромното реформаторско дело по сверяване и преписване на богослужебните книги, както и езиково-правописната реформа, предприета от Евтимий с помощта на неговите ученици. Наред с тези мерки за изграждане на здраво езиковокултурно единство Евтимий провежда като патриарх и определени обществено-политически мероприятия, целящи да изградят и необходимата физическа и духовна общност на народните слоеве пред лицето на приближаващата се все повече турска опасност. В този смисъл са и неговите мерки против еретиците-проповедници, както и против моралната разпуснатост и проявите на народно недоволство от съществуващите феодални порядки.

При това разнородните по своя характер културни, просветни и политически инициативи, които Евтимий реализира, понякога се характеризират с противоречивост, която несъмнено ще трябва да бъде обяснена със съществуващите по негово време противоречия в българското общество.

Несъвместими са на пръв поглед например големите грижи на народния пастир за бедните и страдащите, както и живият отклик на техните мисли, болки и въжделения от негова страна и последователната и неотстъпна борба, която той провежда спрямо еретическите учения и проявите на политическа активност от страна на народните маси.⁸

⁷ П. Русев и др. Цит. съч., с. 116.

⁸ Пак там, с. 185, 188, 189, 191; Д. Ангелов. Богомилството в България. С., 1961, с. 151.

В случая, ако се разглеждат нещата едностранчиво, като се имат пред вид само тясно класовите интереси на господстващата класа, с която Евтимий е най-пряко свързан по своя произход и обществено положение, дейността му в това направление би следвало да се прецени като отрицателна, антинародна. Но като се отчете фактът, че тя в момента отговаря на обществените интереси изобщо пред вид на външната опасност, както и необходимостта от сплотяване на всички вътрешни сили във връзка с това, става ясно, че тя трябва да бъде оценена в положителен смисъл. По такъв начин я преценява и авторът, който възхвалява антиеретическата дейност на Патриарх Евтимий като народополезно дело. При това прави впечатление ясно изразеното класово отношение на Цамблак към народните маси. Тях той разглежда не като субект на дейността и сила, криеща огромни революционни резерви, а като лабилна тълпа, въоръжена само със слепи инстинкти, като фон и поле за действие на отделни личности, с които тя рязко контрастира в духовно отношение.

Във връзка с противоречивостта на изпълняваните от Евтимий обществени роли възниква въпросът за неговата крайна оценка като личност, играла видна роля в обществено-политическия и духовния живот на нашия народ и държава в края на XIV в. В същност тук въпросът се свежда до това, дали при оценката му трябва да се подходи диференцирано, като се отделят безспорните му приноси и положителни действия от тези, които биха могли да се тълкуват в отрицателен смисъл. С други думи, дали Евтимий трябва да се третира като видна, но противоречива личност в нашата история, или като безспорно положителна?

За да отговорим на този въпрос, ние трябва съгласно с принципите на марксистко-ленинската философия да видим доколко той се съобразява с изискванията на обективните тенденции на общественото развитие, съдейства ли на обществения прогрес чрез създаването на исторически значими дела и какви са взаимоотношенията и връзките му с народните маси. Данните от Похвално слово за Евтимий позволяват да се направи изводът, че неговите действия във всяко направление са продиктувани от историческите изисквания на времето. И това се отнася както до обществено-политическата му дейност, така и до културно-просветната. Ние изтъкнахме по-горе факта, че и в едната, и в другата насока то е било дело прогресивно и навременно, целешо да обедини разпокъсаните духовни и физически сили на народа пред лицето на външната опасност за здрав народностен отпор. При оценката на големите културни и просветни начинания, предприети от Евтимий, трябва да се има пред вид и една допълнителна причина от външно естество, която не беше изтъкната по-горе. Това е именно онази широка колонизация, която турците предприемат по пътя на настъпателната си кампания.⁹ Тя извиква необходимостта не само от физическо, но и от духовно противодействие от страна на българския народ и осмисля направеното от Евтимий в тази насока по нов начин.

При това неговото дело трябва да се преценява и от друга гледна точка с оглед на перспективите за развитието на предренесанса в България. С грижите си за чистотата на езика, съвършенството на стила, повишаване качеството и духовния заряд на културните ценности, с ярко демонстри-

⁹ П. Н и к о в. Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. — ИБИД, кн. 7—8, с. 46.

рания интерес към общество, народ, език, литература, човек и природа Евтимий става изразител на новите прогресивни процеси и явления, на-зряващи в недрата на българското общество, аналогични на тези, характе-ризиращи предренесанса в Западна Европа, радетел на прогреса в нашата културна история.¹⁰

При това при оценката на Евтимиевото дело трябва да се отчитат и историческите последици, които то има като мощно духовно оръжие в ръцете на българския народ, дало му сили да се бори и оцелее в дните на най-черно робство, да запази своята народностна самобитност. Всичко това показва несъмнено високата историческа стойност, която направе-ното от Евтимий в една или друга насока притежава пред вид на успеш-ната му реализация през вековното съществуване на нашия народ. В тази връзка е необходимо да се изтъкне и обстоятелството, че неговата ценност се определя по най-пряк начин от това, доколко е свързано с интересите на народа и неговите възжеления. Справедливостта изисква да се отбе-лежи, че още в самото начало на своята обществена кариера Евтимий под-държа непрекъснат контакт с народните маси, в които търси и намира опо-ра за своите действия. По такъв начин между патриарх и народ се из-гражда здрава връзка, която става особено тясна след падането на Търново под турска власт. Съпроводено от изстъпления, насилствени потурчвания и унищожаване на множество културни ценности от страна на завоева-телите, то като че ли създава най-подходящия фон, на който Евтимиевата личност се очертава с цялото ѝ величие. Защото с приключването на воен-ните действия започва тежката и продължителна борба за опазване на народността, за сплотяване на силите и защита на вярата, която в този момент се превръща в неин символ. В тези трагични за българския народ дни Патриарх Евтимий мобилизира всички свои сили и твърдост, за да от-говори на големите народни нужди като съзнателен патриот и духовен ръководител, за когото опазването на българското име и народност стои над всичко. С тази цел той ревностно проповядва християнската религия и се стреми да премахне отчаянието и апатията у търновското население, поддържайки в него надеждата, наказвайки сурово измяната и отстъпле-нието, давайки жив пример за себеотрицание и преданост към народните интереси.

Изгонен от патриаршеската черква, Евтимий неуморно продължава своята патриотична дейност в църквата „Петър и Павел“. Там той, както пише Цамблак, „поучаваше, утешаваше, падналите повдигаше, на препъ-налите се простираше ръка, легналите изправяше, които щяха да паднат подкрепяше, борещите се похваляваше и към мъжество ги насърчаваше, а някои пък отсичаше като гнила част, за да не загине цялото тяло, или като прокажена овца изгонваше, за да не се предаде болестта на цялото стадо“¹¹.

Упоритата борба, която води смелият народен водач за опазване на българското съзнание и дух, както и твърдата защита на търновското на-селение пред завоевателите, с която той се заема, са причина да бъде из-

¹⁰ В. Велчев. Търновската книжовна школа и предренесансовото движение на Балканите. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 255; A. I. V i g t o v. Renaissance Elemente im mittelalterlichen Bulgarien. — In: Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Bd, Berlin, 1962, p. 357 etc.

¹¹ П. Русев, Ив. Гълъбов и др. Похвално слово за Евтимий, с. 205.

пратен на заточение. То е предшествувано от трогателната му раздяла с търновци, която се превръща в ярък израз на взаимна привързаност и преданост, символ на единство между патриарх и народ. Тук авторът е дал израз и на едно ново отношение към народните маси, рисувайки ги в реалистична светлина, показвайки прояви на пламенно родолюбие. Новото в случая трябва да се обясни не само с ренесансовите черти на авторския мироглед, но и с промените в народността ни историческа съдба.

Но за да бъде оценката на Евтимиевата личност и дело пълна и всеобхватна, трябва да се разгледа отношението, което той като личност има към самия себе си и твореното от него, както и отношението на автора към обществото. Самият Евтимий е с ясно съзнание за социалното положение, което заема, и социалната роля, която изпълнява, както и за произтичащите от нея обществени ангажменти и начина, по който трябва да бъдат реализирани стоящите пред него обществени задачи, и резултатите, които постига впоследствие. Това се отразява на самооценката му, която намира външен израз в неговата убеденост, сила и твърдост във всеки един момент от неговата дейност, както и във вътрешното му и външно духовно величие и самоуважение, внушаващо респект даже у завоевателите. При това тази негова самооценка се покрива напълно с обществената оценка, която получават неговата личност и дело.

Най-ярък израз на обичта и признанието, почитта и уважението, които народът и обществото като цяло питаят към него, са героичните прояви на борба срещу поробителите под негово ръководство, твърдостта при отстояване на народността, проявила се най-ярко в жертвоприношението на сто и десетте търновски първенци и споменатата вече покъртителна раздяла с търновските жители. Всичко това показва по най-убедителен начин голямата обществена популярност и висока положителна оценка, които Евтимий получава за своите трудове в полза на обществото. Такава оценка му дава и Цамблак, разглеждайки в план на подчертана идеализация конкретните му обществени прояви, одобрявайки всяка една от тях и изразявайки непрекъснато възхищение от моралното му величие, духовна сила и неуморна общественоразноползна дейност.

В заключение може да се каже, че данните, които дава Цамблак в своето Похвално слово за Евтимий, анализирани от позициите на марксистко-ленинската философия, позволяват да се направи изводът, че със своето дело, личен пример и безспорни приноси в полза на прогреса, културата и народността оцеляване на нашия народ Патриарх Евтимий е безспорно видна положителна личност, заела заслужено почетно място в българската история.